

ԱՆԱՏԻՏ

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍԵԱՅ

Ազգային, Գրական, Գեղարուեստական

Է. ՏԱՐԻ

ՅՈՒՆԻՍ

Թ/ա 6

Սերվանթէս

ՀԱՄԼԷԹ ԵՒ ՏՈՆ ՔԻՇՈԹ

Այս դարնան, սպանիացի ժողովուրդը մեծ շքեղութեամբ տօնեց՝ Մատրիտի մէջ՝ երրորդ հարիւրամակը Սերվանթէսի, որուն Տոն Քիշոթը գերագոյն պարծանքներն մին է սպանիական ցեղին եւ մին այն գործերէն որ պիտի կենդանի մնան որքա՛ն մեր երկրագունդը տեւէ :

Այս առթիւ կը հրատարակենք Թարգմանութիւնը Թուրկէնիֆի զմայելի ուսումնասիրութեան՝ « Համլէթ եւ Տոն Քիշոթ », ինչպէս եւ « Տոն Քիշոթ »ին այն համառաւոր գլխուն ուր « Մանչի ասպետ »ը, իր հանդարտ ու յստակատես վայրկեաններէն մէկուն մէջ, խրատներ կուտայ Սանչո Փանսային՝ որուն յանձնուած է կղզիի մը կառավարութեան պաշտօնը :

Երփրիի Համլէթ ողբերգութեան առաջին տպագրութիւնը եւ Սերվանթէսի Տոն Քիշոթ քերթուածին առաջին մասը միեւնոյն տարին լոյս տեսած են, տասնեւեօթերորդ դարուն ըսկիցը :

Ու մարդ իսկոյն կը յիշէ նաեւ թէ երկու ժամանակակից բանաստեղծները միեւնոյն օրը միտած են, 1616 Ապրիլ 26ին :

Ամէն կիրպով հաւանական է որ Սերվանթէս չէ ճանչցած Շէքսպիրի գործը . բայց մեծ ողբերգակը, իր Սթրաթֆորտի առանձնարանին մէջ, ուր անցուց իր կեանքին վերջին երեք տարիները, կրնայ կարգացած ըլլալ հոյակաւոր վէպը որ արդէն թարգմանուած էր անգլիերէնի ի՛նչ նկարի նիւթ՝ արուեստագէտի մը համար որ միանգամայն խորհող մ'ըլլար. — Շէքսպիր որ Տոն Քիշոթ կը կարգայ :

Համլէթի եւ Տոն Քիշոթի միաժամանակ երեւումը նշանակալից է . այդ երկու տիպարները մարդկային բնութեան երկու ներհակ երեսներն են, երկու բնականներն առանցքին որուն վրայ կը դանաւայ անիկա :

Բոլոր մարդիկ միթէ առաւել կամ նուազ այդ

երկու տիպարներէն մէկուն չե՞ն նմանիր Մենէ իւրաքանչիւր միթէ առաւել կամ նուազ տարր մը չընտրէ՞ Տոն Քիչոթի կամ Համկերի :

Իրաւ է որ մեր ժամանակին մէջ՝ Համկեր-ները աւելի բազմաթիւ են քան Տոն Քիչոթները, սակայն առոնք չեն անհետացած բոլորովին :

Որովհետեւ միշտ երկու կերպ գոյութիւն պիտի ունենայ իտէայն ըմբռնելու . մէկ կերպը զայն մարդկային բնութենէն զուրս կը գետնդէ , միւսը՝ ներսը . կա՛մ եւն է որ առաջին կարգը պիտի զուրի, կա՛մ եւն զուրս բան մը՝ որ ան-կից գերադաս պիտի համարուի :

Իտէայն ըմբռնելու այդ երկու կերպերը, որ, կեանքի մէջ, կրնան իրարու յաջորդել՝ միեւնոյն մարդուն մօտ , մարմնաւորուած են երկու ներ-հակ տիպարներու մէջ՝ Համկեր եւ Տոն Քիչոթ :

Ա.

Նախ , պէտք է հրաժարել այն կանխակալ կարծիքէն որով Տոն Քիչոթին մէջ ուրիշ բան չեն տեսներ բայց եթէ Տրտմադէմ Ապետը , ասպետական վէպերը ծաղրելու համար ստեղծ-ուած անձնաւորութիւնն մը :

Յայտնի է որ այդ անձնաւորութեան կարե-ւորութիւնը մեծցած է իր անմահ ստեղծչին ձեռ-քին տակ , եւ թէ երկրորդ մասի Տոն Քիչոթը , — դուքսերու եւ դքսուհիներու հաճելի խօսա-կիցը , կառավարչի զինակիրն իմաստուն մեն-տորը , — վէպին առաջին մասին Տոն Քիչոթը չէ , սկզբնաւորութեան այլանշակ ու ծիծաղելի Տոն Քիչոթը , որուն կերած ծիծերը ամէնօրեայ հոգի պէս բան մը կ'ըլլան իրեն համար : Զայն հասկնալու համար , գործին նոյն իսկ հոգւոյն մէջ թափանցելու է :

Տոն Քիչոթ ամէն բանէ առաջ հաւատքը կը ներկայացնէ , հաւատքը՝ յաւիտեական , անյեղլի բանի մը , հաւատքը՝ ճշմարտութեան , ճշմար-տութեան որ անհատն զուրս է , որ ինքզինքը դիւրաւ չի յանձնիր անոր , որ պաշտօնունք մը եւ զո՛ւսքերութիւններ կը պահանջէ , որ մեծ պայքարներէ ու մեծ անձնաւորութիւններէ յե-տոյ միայն անձնատուր կ'ըլլայ :

Տոն Քիչոթ մտքով ապա տգորուած է իտէ-ալին սիրովը . այդ իտէալին հասնելու համար , պատրաստ է ամէն զրկանք տանելու , ամէն գո-

հողութիւն ընդունելու , մինչեւ իսկ իր կեանքը տալու :

Կեանքը , արդէն , իրեն համար , մէկ արժա-նիք մը ունի միայն , միջոց մըն է որ իրեն թոյլ կուտայ իտէալին հետապնդելու , անոր տիրա-նալու , եւ ճշմարտութիւնն ու արդարութիւնը աշխարհն վրայ յաղթական դարձնելու :

Ինչ փոյթ որ Տոն Քիչոթ այդ իտէալը քա-ղած ըլլայ ասպետական վէպերու առասպելա-պատում շեղակոյտին մէջ , — նոյն իսկ այդ է արդէն իր նկարագրին զաւելտական կողմը . — գիտցա՛մ է արտահանել զազախարը՝ ամէն խառնուրդէ գտուած , եւ զայն անեղծ պահպա-նել :

Տոն Քիչոթ իրեն անարժան պիտի համարէր ապրիլ իրեն համար միայն , հոգ տանիլ իր ան-ձին :

Կ'ապրի՞ եթէ կրնամ սապէս ըսել՝ իր անձէն զուրս , ուրիշներուն համար , իր եղբայրներուն համար . կ'ապրի՞ չարիքը արմատախիլ ընելու , մարդուն թշնամի ուժերուն դէմ կռուելու հա-մար , հականերուն , կախարդներուն դէմ , այ-սինքն բոլոր անոնց որ տկարները կը կեղեքեն Եսականութեան հետքն իսկ չկայ իր մէջ :

Երբեք ինք իր վրայ չի մտածեր . համակ անձ-նութիւնութիւն , համակ զոհաբերութիւն է . մէկ խօսքով , համոզուած է , հաւատք ունի , եւ առաջ կը քալէ առանց ետին մը՝ կ'նայուածք մը նետելու :

Ահա ինչու աներկիւղ է , համբերատար , եւ գիտէ ամենապոխտ մտնւղով , ամենաողորմելի զգեստներով գոհանալ : Այդ խեղճութիւնները չ'զգար իսկ :

Միտքը խոնարհ է , հոգին մեծ ու դիւցազ-նական : Իր գործովու բարեպաշտութիւնը ար-գելը չ'ըլլար իր ազատութեանը . անպարծու-թիւն չունի , բայց եւ չի տարակուսիր ինք իր-մէ , իր առաքելութիւնէն , ոչ իսկ իր ֆիրլքա-կան ուժերէն , իր կամքը կամը մըն է զոր ոչինչ կրնայ սարսնել :

Դէպ ի միեւնոյն նպատակն այդ մշտական ձգտումը՝ միակերպութիւն կուտայ իր մտած-մանց եւ իր միտքը տարամոլի կ'ընէ . իր հըմ-տութիւնը սահմանափակ է , բայց պէտք չունի զայն ընդարձակելու , գիտէ ինչ որ պէտք ունի գիտնալու , գիտէ թէ ի՛նչպէս պէտք է ապրի .

գիտէ թէ ի՞նչ պաշտօն ունի կատարելու . ի՞նչ պէտք ունի ասկէց աւելիին :

Կրնայ ճշմարիտ խնդր մը թուիլ , որովհետեւ ամենէն չօչափելի իրականութիւնը մեղրամոմի պէս կը հալի իր խանդավառութեան կրակին տակ ու կը ցնդի : Փայտէ պուպրիկները զարուբիկ Մաւրիտանացիներ են , այդպէս կը աեմնէ զանոնք՝ եւ որոշ , ինչպէս որ սպառազէն ասպետներ՝ կը կարծէ խաղաղիկ ոչխարներու հոտը :

Ուրիշ վայրկեաններու մէջ, Տոն Գիշորի կրնայ միջակ մարդ մը երեւալ , որովհետեւ զանազաղ է կարեկցելու եւ զանազաղ հրճուելու մէջ : Որովհետեւ իրեն համար գոուար է մէկ առարկայէ մը ուրիշի անցնիլ . կարծես դարաւոր ծառ մըն է , որուն արմատները խորապէս կը մխուրդ հողուն մէջ եւ . որ չի կրնար տեղափոխուիլ : Ազատ չէ կարծիքները փոխելու , եւ իր բարոյական էակին հաստատամտութիւնը մասնաւոր ուժ մը եւ . մեծութիւն մը կրուտայ իր զապափարներուն , իր խօսքերուն , իր ամբողջ անձին , հակառակ այն ծծառաշաշարժ ու խայտառակ կայութիւններուն որոնց մէջ կ'իյնայ շարունակ :

Տոն Գիշորի խանդավառ մըն է , մոլեռանդ մը , զապափարի մը սպասաւորը , եւ այդ զապափարը զինքը կը ծածկէ իր ճառապայթուածովը :

Բ.

Համէթ ամէն բանէ առաջ վերլուծումն է եւ . ետականութիւնը . անհաւատութիւնն իսկ , իրեն համար միայն կ'ապրի , ետական մըն է , եւ ճիշդ այդ պատճառով չի կրնար հաւատալ ինք իրեն . մարդ կրնայ միայն հաւատալ այն բանին որ իրմէ դուրս է եւ իրմէ վեր :

Սակայն , այդ եւր , որուն Համէթ չի հաւատար , շատ սերելի է իր սրտին : Կեղծուն մըն է որուն կը դառնայ շարունակ , որովհետեւ այս աշխարհին վրայ ոչինչ կը գտնէ որուն կարենայ ամբողջ հոգեւոր կապուիլ :

Այդ սկեպտիկը միշտ իր անձովն զբաղած է . կը խորհի միշտ , ո՛չ իր պարտականութեանց , այլ իր կացութեանը :

Համէթ , որ ամէն բանէ կը տարակուսի , անզուրկ է ինք իրեն համար . իր միտքը շատ

զարգացած է՝ կարենալու համար ինք իր մէջ գտածովը բաւականանալ . կ'ընդունի իր տկարութիւնը , հեշտանքով կը ձաղկէ ինքզինքը : Իր յանցանքները կը չափազանցէ , ինքզինքը կ'ուսումնասիրէ անզաղար , անընդհատ իր հոգւոյն մէջ կը թափանցէ , կը ճանշնայ իր տկարութիւնները մինչեւ իրենց ամենափոքր խորհրուն մէջ , կ'արհամարհէ զանոնք , կ'արհամարհէ ինքզինքը եւ , միեւնոյն ատեն , այդ արհամարհանքովը կ'ապրի , անով կը սնանի :

Որովհետեւ ամէն ինքնագիտակցութիւն ուժ մըն է . ասկից յոռաջ կուգայ Համէթի հեղինակները որ այնքան հզօր հակապատկեր մը կը կազմէ Տոն Գիշորի կրակոտ հաւատքին հետ :

Ասկից յառաջ կուգան նաեւ Համէթի հակառութիւնները . հաւատք չունի ինք իր վրայ , եւ սակայն մտապառ չէ . չի գիտեր թէ ի՞նչ կ'ուզէ , իր կեանքը աննպատակ է , եւ սակայն կեանքը կը սիրէ :

Կրնայ աղաղակել՝ « Օ՛հ , թող այս շատ հաստատուն մարմինը հալի եւ ցնդի ցողի պէս . . . օ՛հ , եթէ Անեղը անձնասպանութիւնը զառապարտած չլլաւ . . . Աստուած , Աստուած , ո՛րքան տաղտկալի , հինցած , տափակ , անօգուտ կ'երեւան ինծի այս աշխարհիս բոլոր օռվորութիւնները : Փո՛ւճ է կեանքը , փո՛ւճ . խոպան պարտէզ մըն է ուր տունկերը հոնտի կ'երթան , կոշտ ու կոպիտ բաներ զայն կը լեցնեն ամբողջապէս » Բայց երբեք պիտի չհաւանի զոհիլ այդ տաղտկալից ու հնամաշ կեանքը . երկայն ատեն կը մտածէ անձնասպանութեան՝ իր հօր ուրուականին երեւումէն առաջ , ընդունելէ առաջ այն անհաւոր պաշտօնը որ պիտի չքայնէ իր կամքը՝ արգէն փշրուած , — եւ հակառակ ամէն բանի՝ ինքզինքը չ'սպաննի :

Կեանքի սէրը կը յայտնուի մինչեւ անգամ իր անձնասպանութեան մտածումներուն մէջ , Բոլոր տաճարներէ տարեկան երիտասարդները գիտեն այդ զգացումը : « Արեւն է որ կ'եռայ , հողն է որ կը յորդէ » :

Պէտք չէ սակայն շատ խիստ ըլլալ Համէթին համար . կը տառապի՝ անիկա , եւ իր տառապանքները աւելի ցաւազին եւ աւելի մորմոքելն են քան Տոն Գիշորիները : Մինչ Մանչի ասպետը , գերբնեւ ազատելէ յետոյ՝ ծեծ կ'ուտէ ճիշդ այդ գերբնեւէն զոր ազատած է , եւ մինչ

կոպիտ հովիւներ զինքը կրցածնուն չափ կը խոշտանգեն, Համէթ ինքզինքը կը ծծծծ, ինքզինքը կը խածատէ ու կը բզբտէ : Ինքն ալ օտուր մը ունի ձեռքը , վերլուծութիւն երկասյոյրի սուրբ :

Տոն Քիչոթ , — պէտք է խոստովանիլ , — բացարձակապէս ծիծաղելի է : Իր գէմքը ամուսնէն զանջատական է թիւրուս զոր երբեք բաւանածք մը ստեղծած ըլլայ : Իր անուր զբաւարձայի ծաղրանուն մը դարձած է՝ նոյն իսկ մուծիքին բերանը , եւ ամենուն մտքին մէջ կ'արթնցնէ պատկերը տգոյն, նիհար , ոսկորները դուրս ցցուած անծի մը, խոշոր ձեռքերով, իր դրանին մէջ չիպ-չիտակ կ'եցած , ճշմարիտ ծաղրանկար մը ասպետի , եւ ձիւ կ'ամբար մը վրայ հեծած . կարելի չէ այդ հողին բերանը եկած , միշտ անօթի ու միշտ ծծծ ուտող խեղճ Թոփնանթին համար չզգալ տեսակ մը արգահատանք՝ կէս հեղանակն , կէս յուզուած :

Այո՛ , Տոն Քիչոթ ծիծաղելի է , բայց ծիծաղին մէջ կը պարունակուի հաշտեցնող զօրութիւն մը , քառութիւն մը . Եթէ ճիշդ է առածը թէ՛ « Այն որ քեզ խնդացուց , անոր բարեկամ կ'ըլլաս . » կարելի է աւելցնել՝ « Երբ մէկը քեզ խնդացուց , արդէն անոր ներքած ես , եւ նոյն իսկ մօտ ես զայն սիրելու : »

Համէթի արտաքինը , ընդհակառակն , հրապուրիչ է . իր միւլամազնութիւնը , իր տգոյն տեսքը եւ իր թնթեւ գիրութիւնը իրեն նպաստուտ արամազրութիւններ կը ներշնչեն տաւջին վայրկեանէն իր սեւ թափնէ զգեստը , իր գլխարկին փետուրը , իր վայելուչ ձեւերը , իր ճարտասան խօսուածքը եւ իր բարձրութեան մշտական զգացումը որ իր խօսքերուն մէջ կը յայտնուի՝ հակառակ ինքզինքը խոնարհեցնելու բոլոր ջանքին , ամէն բան իր մէջ հանելի է մտքի եւ մեղ կը հրապուրէ : Ամէն մարդ ինքզինքը փաղաքանած կը զգայ՝ երբ « Համէթ մըն է » ըսեն իրեն համար , եւ ոչ ոք կ'ուզէ Տոն Քիչոթ մականունաւորիլ :

Որո՛ւն մտքէն պիտի անցնէր ծաղրել Համէթը : Ոչ մէկուն . եւ ասիկա իր դատապարտութիւնն է : Անկարելի է սիրել զինքը , որովհետեւ ինքն ալ մէ՛կը չի սիրել :

Ամենքս ալ կը համարենք իրեն , որովհետեւ ամէնքս ալ առաւել կ'ամ ուսուց իր մէջը

ինքզինքնիս կը ճանչնանք :

Համէթ որդին է թագաւորի մը , սպաննուած՝ իր եղբոր ձեռքով որ անոր դահը յափշտակած է . սպաննուած վեհապետը դուրս կ'ելլէ գերեզմանէն , « զմոքսին կ'զակէն » , իր վրէժ լուծելու հրամանը տալու համար իր որդեգին : Բայց Համէթ միշտ կը վարանի , ինքզինքը կը խաբարէ , ինքզինքը կ'ուտէ՝ անգործ հնչատանքով մը . երբ իր խորթ հայրը կը զարնէ , այդ արարքը արկածի մը արդիւնքն է :

Այս ախբան խորունկ հոգեբանական գիծը միշտ չէ հասկցուած , եւ շատ սրամտ բայց քիչ մը հարեւանցի քննադատներ համարձակած են զայն մեղադրել Շէքսպիրին :

Տոն Քիչոթ աղքատ է , գրեթէ կարօտ մըն որ սպարտակ միջոց չունի , յարաբերութիւններ չունի , ընտանիք չունի , տարիքն առած է , եւ միս-միջակ , ինք իր վրայ կը թնդնելով , ինքզինքն կուտայ պաշտօնը ամէն անբաւարար զարմանելու եւ պաշտպանելու աշխարհիս բոլոր կեղեքեալները , որոնք իրեն համար օտարներ են :

Հոգը չէ որ իր ազատարարի առաջին փորձը մէկի տեղ երկու դժբաղդութիւն կը բերէ իր պաշտպանի ուզած անմոյշին գլխուն : Այսպէս , երբ կ'ուզէ աղայ մը խալըսել զինքը պատժող տիրոջը ձեռքէն , մտքէն չ'անցնէր որ՝ կոնակը դարձուցածին պէս՝ տէրը կը կրկնապատկէ պատիժը :

Հոգը չէ նաեւ իր սխալմունքը , երբ կը կարծէ յարագործ հսկաներու գէմ մարտնչիլ , մինչ՝ իրապէս՝ կը յարձակի հողմաղացքներու վրայ որոնք շատ օգտակար են :

Այդ տեսարաններուն ծիծաղաշարժ կողմը պէտք չէ որ անոնց խորունկ ու թաղուն իմաստը մինչեւ ծածկէ : Եթէ մէկը ինքզինքը զոհելու պահուն , իր գործողութեան կարելի նիւթնքները նախատեսել ջանար եւ ուզէր անոր օգտակարութիւնը կշռել , երբեք պիտի չկատարէր իր զօհաբերութիւնը :

Համէթ , իր խորաթափանց , նուրբ եւ ըսկեպտիկ մաքուր , չի կ'ընար ինչալ այն կոպիտ սխալմունքներուն մէջ ուր Տոն Քիչոթ կը մտլորի : Հողմաղացքները երբեք հսկաներու տեղ պիտի չընէ , որովհետեւ հսկաներու գոյութեանը իր հաւատար , եւ՝ արդէն՝ Եթէ նոյն իսկ իրօք

հսկաներու հանդիպէր, զանոնք հանգիստ պիտի ձգէր :

Ինքը պիտի չհաստատէ նաեւ՝ Տոն Քիչոթին պէս՝ թէ սափրիչին լակունք Մանտրէն կախարդին սաղաւարտն է, եւ զայն՝ ամենուն առջեւ ի ցոյց պիտի չդնէ : Բայց նաեւ ձշմարտութիւնն ինքն իսկ եթէ իրեն երևար՝ ինքը պիտի չհանշնար զայն . « Ո՞վ գիտէ, պիտի ըսէր, թերեւս ձշմարտութիւնն ալ գոյութիւն չունի ինչպէս հսկաները գոյութիւն չունին » :

Տոն Քիչոթի դերբահաւանութիւնը վրայ կարելի է տպուիլ, եւ ապա՝ մենէ ո՞վ, խղճմտութենէ ինքզինքը քննելով, պիտի համարձակէր պնդել թէ ինքը միշտ գիտցած է սափրիչին լակունքը կախարդին սաղաւարտէն զանազանել :

Ահա ինչո՞ւ մէկ բան մը կայ միայն որ կարեւորութիւն ունի, անկեղծութիւնը, եւ համոզման ուժը : — Գալով արգիւնքին, ճակատագրին ձեռքն է ան : Միայն ճակատագիրը կրնայ մեզի ըսել որ ուրուականի՞ մը թէ ճշմարիտ թշնամիներու դէմ մարտնչած ենք, եւ մեզի իմացնել թէ ինչ տեսակ սաղաւարտով գլուխնիս ծածկած ենք :

Պատականութիւնը կը կայանայ գէշը առնելու եւ պայքարելու մէջ :

Փ.

Շահեկան է ուսումնասիրել Համէթի եւ Տոն Քիչոթի յարաբերութիւնները ամբողջին, ժողովրդին հետ :

Փոլոնիուս կը ներկայացնէ ամբողջ Համէթի մօտ, եւ Սանչո Փանսա մինչեւոյն գերը կը կատարէ Տոն Քիչոթի մօտ :

Փոլոնիուս կարող, գործնական, ողջամիտ ծերունի մըն է, թշուառ եւ մինչեւոյն ատեն շատ ունիմանափակ մտքով եւ շատ երկարաբան : Վարչական լաւ յատկութիւններ կը յայտնէ . օրինակելի՝ հայր մըն է՝ ինչպէս կը տեսնուի այն հրահանգներէն զոր կուտայ իր Լէէրթ որդւոյն՝ անոր արտասանման մեկնելու պահուն : Կարելի է այդ հրահանգները բաղդատել այն կարգադրութեանք եւ վճիռներուն հետ զոր կը թլուղդէ Սանչո Փանսայի իմաստութիւնը՝ երբ կառավարել կը կարգուի իր կղզիին մէջ :

Փոլոնիուսի համար, Համէթի այնքան խնդրի թուիր որքան տղայ, եւ եթէ արքայազարմ տղայ մը չլլլար, պիտի արհամարհէր զայն՝ իր բացարձակ անօգուտութեան եւ իր զաղափարները գործադրելու անկարողութեան պատճառով :

Ամպին տեսարանը՝ այնքան անգամ յիշուած՝ կը հաստատէ այս մեկնութիւնը :

Փոլոնիուս (Արար. Գ. Տես. Բ.) . — Տէ՛ր, թագուհին կ'ուզէ ձեզի հետ խօսել, եւ իսկոյն՝ Համէթ . — Վարչկեա՛ն մը : Կը տեսնէ՞ք սա ամպը որ գրեթէ ուղտի ձեւ ունի : Փոլոնիուս . — Խա՛ն որ, ճիշդ ուղտի կը նմանի :

Համէթ . — Կարծեմ թէ աքիսի մը պէս է : Փոլոնիուս . Աքիսի մը կ'ունակն ունի : Համէթ . — Կամ կէտ ձուկին կը նմանի : Փոլոնիուս . — Ծիւղ կէտ ձուկին նման է : Համէթ . — Ուրեմն, քիչ յետոյ կ'երթամ մօրս գոլ :

Անկերել չէ՞ միթէ, որ Փոլոնիուս միանգամայն պալատական մըն է որ իշխանին կ'ուզէ հաճելի ըլլալ եւ գործը դիտող մարդ մը որ հիւանդ ու քմահաճ տղան չ'ուզեր նեղանալ : Փոլոնիուս Համէթի ըսածներէն ոչ մէկուն կը հետաւայ, եւ իրաւունք ունի : Ինքն ալ ունի մեծամտութիւն մը . կը կարծէ թէ Համէթի բոլոր յիմարութիւնը Օթելիային, համար անոր զգացած սիրոյն չափազանցութենէն յառաջ կուգայ, կը սխալի անշուշտ, սակայն եւ այնպէս, Համէթի նկարագրին իր գնահատումը ճիշդ է միշտ :

Համէթիները անօգուտ են ժողովրդին, բան մը չեն ի տար անոր, բանի մը չեն առանցորդիւր զիր զայն, որովհետեւ իրենք իսկ ոչ մէկ նպատակի հետամուտ չեն :

Ասկից զատ, Համէթիները կ'արհամարհեն ամբողջը, այն որ ինք իր վրայ համարում չունի, ուրիշին վրայ համարում չի կրնար ունենալ : Յետոյ՝ ամբողջ, Համէթի համար, չ'արժեր իսկ որ ամբողջ զբաղը անով : Այնքան կոչու է ան, ա՛յնքան պաղտոտ : Իր ծնունդը, չէ միայն որ Համէթը ազնուապիտական մը ըրած է :

Սանչո Փանսա մեզի կ'երևայ Փոլոնիուսէն բոլորովին տարբեր. ձեռով մը ա կը խնդայ Տոն

Քիչոթին վրայ, գիտե՛ որ խնդը է, բայց երեք անգամ կը ձգէ իր երկիրը, իր տունը, իր կնիւր ու իր աղջիկը՝ այդ խնդին հետեւելու համար. անոր քայլերուն կը կապուի, անոր համար աւանդ տեսակ նեղութիւն կը կրէ, ու մինչեւ ի մահ անձնութիւնը ցոյց կուտայ. հաւատք ունի անոր վրայ, հպարտ է անով, եւ ծնրադիր կը հեծկկտայ իր տրեղը մահուան անկողինին առջեւ:

Կարելի չէ այդ անձնութիւնը բացատրել շահագործական շարժառիթներով, վաստակի նպատկով: Սահաօ ֓ ֓ ֓ Փանաս շատ ողջամտ է հրապարակու. համար թէ թափառիկ ասպետի մը գինսակիրը ծեծ ուտելէ աւելի վարձք չունի սպասելիք:

Աւելի բարձր շարժառիթի մը կը ննազանդէ, այդ անձնութիւնի արմատը կը գտնուի այն վսեմ յատկութեան մէջ՝ զոր ունի ամբողջ, եւ որով կուրորէն կ'ընդգրկէ պարկեշտ ու աշխուշատ ամ — աւաղ, ուրիշ կուրացումներ ալ ունի ան. — իր այդ յատկութեանը մէջ որով կը խանդավառի ամէն բանի համար որ մեծ է՝ մոռնալով իր սեպական շահը. ինչ որ աղքատին համար կը նշանակէ մոռնալ իրեն անհրաժեշտ պէտք եղածը:

Առի մեծ յատկութիւն մըն է՝ էական ու տրեղեղական կարեւորութեամբ, Ամբողջ միշտ վերջի վերջոյ կը ծափահարէ ու կը հետեւի, անսահման հաւաքով, այն մարդոց զոր նախ հայհուլով պաշարած է եւ զոր ամենէն աւելի նախատած ու անխժած է, եթէ անոնք քաղութիւնն ունենան իր հալածանքներուն, անէջներուն ու ծանականքին դիմադրաւելու, առանց կասեցնելու կամ գնահատեցնելու իրենց յառաջխաղացութիւնը, իրենց ներշնչեալ նպատածները սեւեռելով նպատակի մը վրայ զոր միայն իրենք կրնան որոշ տեսնել. անոնք կը փնտռեն միշտ, կ'իշխան, նորէն ոտքի կ'ելլին, ու վերջապէս կը գտնին . . . եւ արգար է որ այդպէս ըլլայ, որովհետեւ սիրան է որ կը գտնէ:

Վոմբարկ ըսած է շատոնց. « Մեծ մտածումները սրտէն կը բղկնին »:

Համայնութիւնը, ընդհակառակն, բան մը չեն գտներ, բան մը երեւան չեն հաներ, եւ աշխարհիս մէջ իրենց անցքէն ուրիշ հետք չեն

ձգեր բայց եթէ իրենց սեպական անձնաւորութեան յիշատակը, հոգեկան ժառանգութիւն մը չունին կտակելու:

Չեն սիրեր եւ չեն հաւատար, ինչպէս կարեւան բան մը գտնել:

Գ.

Համայնութի եւ Տոն Քիչոթի յարաբերութիւնները կնով հետ՝ նուազ յատկանշական չեն:

Տոն Քիչոթի կը սիրէ երեւակայական արարած մը. Տիւլսինէ. պատրաստ է մեռնիլ էնոր համար. երբ ինքզինքը կը տեսնէ պարտուած, զգեստնուած՝ յաղթականն ծռնկին տակ, կը գոչէ, « Սպաննէ՛ զիս, ասպէ՛տ, բայց թող իմ տկարութիւնս ոչ մէկ կերպով նուազեցնէ Տիւլսինէին փառքը, կը պնդուի միշտ որ էնիկա աշխարհիս ամենէն գեղեցիկ կինն է: » Կը սիրէ մաքուր, իտէլական սիրով, այն աստիճան որ երբեք չի կասկածիք թէ իր հրայրքին աստղական անգոյ է. երբ Տիւլսինէ իր աչքին կ'երեւայ կոշտ ու ազտոտ գեղջկուհիի մը կերպարանքով, իր աչքերուն չի հաւատար, եւ կը յայտարարէ թէ կախարդ մը իր կախարդութիւններով զենիկա կերպարանափոխած է:

Մենք ալ մեր կեանքին ընթացքին մէջ մէկէ աւելի մարդ տեսած ենք որ իր կեանքը տուած է երեւակայական Տիւլսինէի մը եւ կամ ո եւ է բանի մը համար զոր մեծ ու գեղեցիկ կը կարծէր եւ որ իրապէս գոհնիկ էր ու լղրճուկ, եւ տեսնելով իտէլիէն ցնդին, իրականութեան առջեւ, ան ալ այդ կերպարանափոխութեան մեղքը զրած է շատերուն վզին, վնասակար մարդոց, աղետաւոր արկածներուն, թիշ մնաց պիտի ըսէ՛ք կախարդներուն:

Այս՝ տեսած ենք այդպիսի մարդիկ, եւ երբ անոնց ցեղը անհետանայ, թող այլ եւս գոցուի՝ պատմութեան գիրքը. . . . ա'լ անիկա ոչինչ պիտի ունենայ մեզի սորվեցնելու:

Հեշտամուլութեան հետք իսկ չկայ Տոն Քիչոթի մէջ. իր բոլոր իտէլները մաքուր են եւ անարատ. Կարելի է նոյն իսկ կարծել թէ իր անցին իտէլն՝ իր բազմա երբեք ունենալ օր մը Տիւլսինէն, թէ մինչեւ իսկ վախ կը զգայ այդ միացումէն:

Իսկ Համէլթը : Կարո՞ղ է սիրելու : Միմէ իր հզօր ստեղծագործը, այդ մեծ ըմբռնողը մարդկային սրտին, սիրող եւ անձնուէր սիրտ մը կրնա՞ր տալ եսականի մը, սկեպտիկի մը որ վերլուծման նուրբ թոյնովը սողորուած է :

Ո՛չ, Շէքսպիր այդ հակասութեան մէջ չէ ինկած, եւ ուշադիր ընթերցողը դէռեւս պիտի նկատէ՝ որ Համէլթ հետամուտ մարդ մըն է, եւ նոյն իսկ՝ զաղտնապէս՝ ցօփ. աննպատակ չէ որ Ռոզենբըրանց պալատականը չարածճի ժպիտ մը կ'ունենայ երբ Համէլթ իր ներկայութեանը կ'ըսէ թէ կիները այլ եւս տաղտուկ կը պատճառեն իրեն :

Վերջապէս, Շէքսպիր ինքն իսկ մեզի կը յայտնէ թէ իր հերոսը չի գիտեր սիրել, թէ սէր կը կեղծէ, եւ այն ալ չառ տկար կերպով :

Երրորդ արարուածին առաջին տեսարանին մէջ, Համէլթ կ'ըսէ Օֆէլիային .

« Քեզ մէ'կ օր մը սիրեցի :

Օֆելիա . — Իշխան, դուք ինծի կը հաւատացնէիք թէ . . . »

Հաւելթ . — Պէտք չէր հաւատալ : Քեզ չեմ սիրած . . . »

Այս խօսքերն ըսած ատեն, Համէլթ իր կարծածէն աւելի մօտ է ճշմարտութեան :

Իր զգացումները Օֆէլիային՝ այդ սրբուհի պէս մաքուր ու անմեղ էակին՝ համար, յաճախ լիտի են, օրինակ՝ երբ ինչորէ գլուխը չնոր ծունկերուն դնել, եւ ուրիշ բան չի գտներ իր սէրն արտայայտելու համար բայց եթէ ճամբատակ ու փռցուածոց ֆրազներ . « Քառասուն հազար եղբայրներ չեն կրնար ինծի չափ սիրել զէնիկա Միլիոններով լեռներ զիգեցէ՛ք վրաս : »

Օֆէլիայի հետ իր ունեցած յարաբերութեանց մէջ՝ ինքզինքը միայն կը վստովէ . իր անձովն է միայն զբաղած, եւ սա ազադակին մէջ՝ « Ո՛վ յաւերժահարս, աղօթի՛՛ ինծի համար . » ուրիշ բան չկը տեսներ բայց եթէ խոր զգացում մը իր տկարութեանը, իր սիրելու անկարողութեանը . այդ տկարութեան գիտակցութիւնն է որ զինքը կը ստիպէ անապաշտօրէն ծնրադրել « մաքրութեան սրբութեանը առջեւ : »

Ե.

Բայց բաւական ծանրացանք Համէլթի նկա-

րագրին մութ կողմերուն վրայ, թէպէտ այդ կողմերը մեզի աւելի հասկանալի են, որովհետեւ աւելի մօտիկ են մեզի : Ձախճք այժմ դնահատկ ինչ որ կայ իր մէջ՝ մարդկային եւ ատով իսկ անանց :

Համէլթ կը մարմնաւորէ բացասումը տարբեր, այդ նոյն տարբեր զօր ուրիշ բանաստեղծ մը Մեֆիսթոֆէլէսի կերպարանքով ներկայացուցած է . Համէլթ, Մեֆիսթոֆէլէսն է՝ մարդկային բնութեան աւելի անձուկ չըջանակին մէջ պարփակուած . այսպէս, Շէքսպիրի հերոսին մէջ, բացասումը չարիք մը չէ . ինքն իսկ կը պայքարի չարիքին դէմ : Համէլթի սկեպտիսթիւնը կը տարակուսի բարիէն, բայց չարին դուռն թիւնը վէճի չի դնել, եւ այդ տարբին դէմ ցմահ պայքար մը կը ձեռնարկէ :

Համէլթ կը տարակուսի բարիէն, այսինքն խաբուսիկ կը նկատէ զայն, անոր իրականութեանը, անկեղծութեանը չի հաւատար . կը յարձակի անոր վրայ ոչ թէ որովհետեւ բարին է, այլ որովհետեւ զայն կը նկատէ իբրեւ սուտ բարի մը, զիմակ մը որուն ասակ կը ծածկուին չարն ու ստութիւնը :

Համէլթ Մեֆիսթոֆէլէսի գիւային եւ անկարելից ծիծաղովը չի ծիծաղել . իր ժպիտներուն դառնազոյրին մէջ կ'ընդնամարուի միլամազութիւնը, օրտուութիւն մը որ մեզի կը յայտնէ իր տառապանքները եւ մեզ կը հաշտեցնէ իրեն հետ :

Համէլթի սկեպտիսթիւնը անտարբերութիւն չէ, եւ այդ է որ անոր արժէքն ու կարեւորութիւնը կը կազմէ . բարին ու չարը, ճշմարիտն ու սուտը, գեղեցիկն ու տղիզը, չեն խառնուիլ իրեն համար՝ արկածային, կոյր ու անգիտակից բանի մը մէջ :

Համէլթի սկեպտիսթիւնը, մերժելով հանդերձ հաւատալ արդարութեան անմիջական իրականացումին, զինքը չ'արգիլել անարդարութեան դէմ կատաղի պայքար մը մղելէ եւ գլխաւոր փոյնդաններէն մին ըլլալէ աջն նոյն ճշմարտութեան որուն չի կրնար կատարելապէս հաւատք ունենալ : Բայց բացասումը՝ կրակին պէս՝ աւերիչ զօրութիւն մը ունի, եւ ինչպէս ճիշդ ուզուած սահմանին մէջ պահել այդ ուժը, ինչպէս ցոյց տալ անոր՝ ո՛ւր պէտք է կանգ

առնէ, ի՛նչ պէտք է քանդէ եւ ի՛նչ պէտք է յարգէ, երբ այդ երկու բաները անքակտելի կապով մը կապուած են :

Հոտ է որ՝ ինչպէս շատ անգամ ՚հատած են՝ երեւան կուգայ մարդկային բնութեան ողբերգական կողմը . գործելու համար, կա՛մք պէտք է . գործելու համար, մտածում ալ պէտք է . բայց կամբը մտածումէն զատուած է, եւ օրէ օր այդ բաժանումը կը չլիտուի :

« Այսպէս բնածին կամքին վառ գոյնը կը ֆիզիկէ մտածման տմոյն ցոլբքին տակ , » կ'ըսէ Եփրեմիէր Համլէթի բերնով :

Եւ անա ինչու կը տեսնենք մէկ կողմէն մըտախոհ, դիտակից Համլէթները , որոնք ամէն բան կ'ընդգրկեն եւ որոնք միեւնոյն ատեն շատ անօգուտ են եւ իրենց մտքին իսկութեան իսկ անշարժութեան դատապարտուած . յետոյ, միւս կողմէն , կէս-խնդ Տոն Գիշորները որոնք մարդկութեան օգտակար են եւ զայն յառաջ կը մղեն անոր համար միայն որ հորիզոնին լոկ մէկ կէտը կը տեսնեն, կէտ մը որ յաճախ գոյութիւն չունի իրականութեան մէջ ինչպէս իրենք զայն կը տեսնեն :

2.

Անգլիացի լորտ մը (լաւ դատաւոր մը այդ նիւթին մէջ) կը յայտարարէր թէ Տոն Գիշորը կատարեալ ձեկերչմեկին մտաւորաբար է :

Եւ իրօք, իթէ պարզութիւնն ու հանդարտ ձեւերը՝ բարեկերթ մարդու մը յատկանիշն են, Տոն Գիշոր իրաւունք ունի այդ տիւրզոսին :

Ծշմարտի հիշատիւ մըն է, քննդիպեր չի կորսնցնենք, այն գծուար վայրկեանին՝ երբ զուգահեռ աղախներ, Մանչի ասպետին կատակ մը ընելու համար, մօրուքն ամիւրելու պատրուակով՝ օճառով քիթը բերանը թափխուած կը ձգէ կ'երթայ, իր ձեւերուն հանդարտութիւնը յառաջ կուգայ իր մէջ բացակայութենէն այն բանին զոր պիտի կոչուէ ոչ թէ քննդիպութիւն, այլ անպարծ կարծիք մը իր մասին :

Տոն Գիշոր երբեք չ'զբաղիր իր անձովը, կը յարգէ իրօքները եւ կը յարգէ ուրիշները . երբեք մտքէն չ'անցընէր մեծութեան ծախիւ, մինչդեռ Համլէթ, հակառակ իր իշխանական շրջապատին, երբեմն չտեսի ձեւեր ունի, վրդովիչ

է, անհնդգիստ, երբեմն լիբր . կը սիգայ, եւ կը ծաղրէ ուրիշները :

Եւ միեւնոյն ատեն, ձիւրքն ունի ինքնատիպ կերպով մը եւ ուժգնօրէն իր միտքն արտայայտելու Այդ կարողութիւնը յարակից է այն անձերուն որոնք կը խորհրդածեն ու ինքզինքնին կը վերլուծեն, եւ այդ պատճառով է որ կը պակսի Տոն Գիշորին : Ծշմարտ է որ Համլէթ Վիթեմպերկի Համալսարանն մէջ ուսած է, եւ իր թափառողութիւնն ու վերլուծման նրբութիւնը մասամբ արդիւնք են իր ծանօթութեանց այլադանութեան : Մշակուած ու զրկիծ անստգիւտ ճաշակ ունի : Պատուական քննադատ մըն է, խորհուրդները զոր կուտայ գերաստաններուն՝ նշանաւոր են իրենց ճշգրտութեամբ եւ կը չողան սրամտութեամբ : Գեղեցկին զգացումը այնքան ուժեղ է իր մէջ որքան պարտականութեան զգացումը Տոն Գիշորի մէջ :

Մանչի ասպետը խորապէս կը յարգէ գոյութիւն ունեցող բոլոր հաստատութիւնները, կը բօնքը, միապետութիւնը, ազնուականութիւնը, եւ, միեւնոյն ատեն, կ'ուզէ ազատ ըլլալ եւ ուրիշներուն ազատութիւնը կը ճանչնայ :

Համլէթ, ընդհակառակն, թագաւորներն ու պալատականները կը նախառէ, եւ իր վարժունքին մէջ ինքզինքը կը յայտնէ բռնաւորական ու անհերոգ :

Տոն Գիշոր հազիւ թէ կարգալ դիտէ, մինչդեռ Համլէթ անշուշտ իր տպաւորութիւններն արձանագրած է միշտ օրագրի մը մէջ . Տոն Գիշոր, հակառակ իր տղիտութեան, շատ որոշ գաղափարներ ունի հանրային գործերուն վրայ, կառավարութեան, վարչութեան մասին . Համլէթ ժամանակ չունի գաղափար մը կազմելու եւ մտքէն չ'անցընէր տեսութիւններ յօրինել :

Ե.

Շատ մեղադրած են Սերվանթեսին այն անհամար ծնեքը զոր կերցուցած է Տոն Գիշորին :

Վէպին երկրորդ մասին մէջ, զփառդդ ասպետը ա'լ ծնէ չ'ուտիւր, ինչպէս արդէն նկատել տուինք : Սակայն պէտք չէ մոռնալ թէ Տոն Գիշորի գլխուն եկած այդ փորձանքները պատմուածքն աւելի զուարճալի կը դարձնեն, թէ առանց ատոր այնքան հաճելի պիտի չըլլար

տողը, եւ նոյն իսկ մեղի՝ հերոսը պիտի երեւար կեղծ լոյսի մը ստիկ, ցուրտ, դոռած ու իր նըկարագրին հետ հակասական :

Ըսինք վերեւ թէ վէպին երկրորդ մասին մէջ ալ ծեծ չ'ուտեր Տոն Դիշոթը . սակայն, վերջերը, Պայծառ-Լուսնի ասպետէն յաղթուելէն յետոյ, երբ Մանշի ասպետը կը հրաժարի ասպետութենէ՝ մահուանէն քիչ առաջ, խողի ձագերու երամակէ մը կը կոխուուի :

Այդ տեսարանը յաճախ տեղի տուած է քննադատութեանց, եւ Սերվանթէսին միզադրած են թէ հին ու մըլած կատակներ է կրկնած ատով : Բայց անաղար է այդ քննադատութիւնը. Սերվանթէս շատ յաղորդապէս առաջնորդուած է իր հանճարին ընադդէն, եւ այդ խեղճութեան պատահար խորունկ իմաստ մը կը պարունակէ : Տոն Դիշոթները միշտ կը կոխուուին խողերու ձագերէն, եւ մանաւանդ իրենց վերջին վայրկեաններուն . գերագոյն հարկն է զոր պէտք է հատուցանին կոպիտ ճակատագրին, մարդոց որ զիրենք չեն հասկնար եւ անտարբեր ու ամբարտաւան կը մնան . . . Փաբիսեցիին ասպտակն է ասիկա : Ձայն ընդունելէ յետոյ ա'լ կրնան հանգստի մեռնիլ . ա'լ բովին ամբողջ կրակէն անցած, անմահութիւնը վաստակած են, եւ ան կը բացուի իրենց առջեւ :

Համէլթ կրնայ ի հարկին ինքզինքը նենգաժէտ եւ նոյն իսկ վայրագ ցոյց տալ, ինչպէս փողոնիւսը սպաննելէ անմիջապէս յետոյ անոր մասին ըսած խօսքերուն մէջ :

Միւս կողմէ, ստիպուած ենք խոստովանիլ պարկեշտ եւ արդար Տոն Դիշոթին մէջ հակում մը կէս-գիտակից, կէս-անմեղ խաբկանքի, պատրանքի :

Ինչ որ ամենէն աւելի Համէլթը կը բարձրացնէ մեր աչքին, այն բարեկամութիւնն է զոր իրեն նուիրած է Հորացիո : Այդ նկարագիրը պատուական է, եւ՝ ի պատիւ մեր դարուն՝ յաճախ կը տեսնուի մեր ընկերութեան մէջ : Հորացիո տրպարն է աշակերտին, այդ բանն ամենով իր լաւագոյն նշանակութեան մէջ : Իր ստոյիկեան եւ շիտակ նկարագրին, իր հաղորդական սրտին հետ, Հորացիո ունի քիչ մը սահմանափակ միտք, կը զգայ իր տկարութիւնը, համեստ է, յատկութիւնն մը որ շատ հաղուազիւտ է սահմանափակ մտքերուն մէջ :

Նոյնչափ ծարաւառեանն է ուսնելու, պատկառանք կը զգայ սրամիտ Համէլթին համար եւ իր պարկեշտ հոգւոյն բոլոր ուժովը կը կապուի անոր՝ առանց փոխադարձ պահանջելու : Անոր կը հնազանդի, ոչ թէ որովհետեւ իշխան է ան, այլ որովհետեւ կ'ընդունի անոր մտաւոր բարձրութիւնը :

Մին ամենէն կարեւոր ծառայութիւններէն զոր Համէլթները կը մատուցանեն մարդկութեան, այն է որ Հորացիոի պէս դէմքեր կը կազմեն ու կը զարգացնեն, Հորացիո Համէլթի մէջ կը քաղէ մտածման սերմերը, իր սրտին մէջ պտղաբեր կը դարձնէ զանոնք եւ ամբողջ աշխարհին մէջ կը տարածէ :

Այն բացատրութիւնները որով Համէլթ Հորացիոի արժէքը կը ծանշայ, պատիւ կը բերեն իրեն : Որովհետեւ կ'արտայայտեն այն բարձր գաղտնիքը զոր ունի մարդկային արժանապատուութեան մասին, եւ ցոյց կուտան թէ որքան վեհ են իր ձգտումները զոր բոլոր սկիզբուութիւնները չեն կրցած մարել :

Պարկեշտ սկիզբով մը միշտ յարգանք ունի ստոյիկեանը եւ համար : Այն չըջանի՝ երբ հին աշխարհը կը փլչէր, եւ բոլոր խռովայոյզ ժամանակաշրջաններուն մէջ, մարդկութեան ընտիր մասը ստոյիկութեան մէջ նետուած է՝ ինչպէս այն միակ ապատանին ուր մարդկային արժանապատուութիւնը չի ժամանար : Սկեպտիկները, երբ քաղութիւնը չունէին երթալու « այն աշխարհը ուրիշ ոչ մէկ ուղեւոր ետ չէ դարձած », եպիկուրեաններ կը դառնային : Տխուր երեւոյթ մըն է աս, դիւրահասականալի, եւ շատ ծախօթ :

Ը.

Համէլթ ու Տոն Դիշոթ երկուքն ալ կը մեռնին սրտաշարժ կերպով մը, բայց ո'րքան տարբեր է իրենց վախճանը :

Համէլթի վերջին խօսքերը գեղեցիկ են . կը խոնարհնայ. կը հանդարտի, Հորացիոյն կը հրամայէ ապրիլ եւ իր քուէն կուտայ զեռասի ծորթէնապրանին ի նպաստ : Իր ակնարկը ապագան չի նշմարուի . « բոլոր մնացելը լուսութիւն է, » կ'ըսէ սկեպտիկը մեռնելու պահուն, եւ՝ իրօք՝ կը լռէ առ յաւել :

Տոն Գիշորթի մանը մարդուս հողին անպատուած խանդաղատանքի մը մէջ կ'ընկղմէ : Այդ գերազոյն վայրկեանին , այդ անձին բոլոր մեծութիւնը , բոլոր նշանակութիւնը ամենուն աչքին պայծառ կը փայլին :

Երբ իր զինակիրը իրեն կ'ըսէ՝ զինքը միսթարեալու համար՝ թէ քիչ ատենէն պիտի երթան նորանոր արկածներ փնտռելու , « Ո՛ր , կը պատասխանէ մահամերձը , այդ բոլորը անցած է մշտապէս , եւ ամենուն ներողութիւնը կը հայցեմ . ա՛լ Տոն Գիշորթը չեմ ես , հիմայ նորէն Բարի Անոնգոն եմ , ինչպէս կը կոչէին զիս ստեղծող : »

Այս խօսքը ուշադրու է . այդ անունը , առաջին եւ վերջին անգամ յիշատակուած , ընթերցողին վրայ խոր տպւորութիւն կը թողու : Այո՛ , միակ բառն է աս , որ մահուան առջեւ իր բոլոր արժէքը կը պահէ :

Ամէն բան պիտի անցնի , պիտի անհետանայ , ամենէն բարձր տիտղոսները , իշխանութիւնը , ամէն բան ընդգրկող հանձարը . . . բոլորն ալ փոքի պիտի ըլլան . . .

« Ամէն ինչ որ մեծ էր խախարհիս վրայ՝ մոռնի պէս կը ցրուի : »

Բայց բարի գործերը չեն ջնջուիր , անոնք աւելի տեւական են քան գեղեցկութիւնը . « ա՛մէն բան պիտի անցնի , ըսած է առաքեալը , սէրը միայն պիտի մնայ : »

ԻՎԱՆ ԹՈՒՐԿԵՆԷՅ

ԷՋ ՄԸ

“Տոն Գիշորթ , Էմ

Տոն Գիշորթի խրատները Սանգո Փանային

Սա եւ առաջ , զաւակս , վախճիր միշտ Աստուծոյ , որովհետեւ այդ երկիրդն

մէջ է իմաստութիւնը , եւ եթէ իմաստուն ըլլաս , երբեք պիտի չիչնաս սխալմանքի մէջ :

Երկրորդ , միշտ նկատի ունեցիր թէ ով ես գուն , եւ բոլոր կարելին ըրէ՝ ինքզինքդ ճանչնալու համար . այդ է ամենէն դժուարին ծառայութիւնը զոր մարդ կրնայ ստանալ : Ինքզինքդ ճանչնալով , պիտի չուզենաս՝ եղին հաւատարիկ ուզող գործերն պէս : Ինչպէս սիրաւոր մարդը պոչը պարզած սիգալու պահուն՝ ոտքերուն տգեղութիւնը տեսնելով կը խելաբերի , գուն ալ միշտ յիշէ՝ որ երկրիդ մէջ ատենով խոզարած եւ եղած :

. . . Պարծէ՛ , Սանչո , քու խոնարհ ծագումովդ . մի՛ ամիշտ ըսելու թէ երկրագործնեւու ընտանիքէ մը կը սերիս : Ետնելով որ գուն չես չիկնիքի ատկից , ոչ ոք քեզ ատով պիտի չիկնեցնէ . եւ աւելի լաւ է որ ջանաս խոնարհ առաքինի ըլլալ քան գոռող մեղաւոր : Անթիւն անոնք որ , ստորին դասակարգէ յառաջ եկած , մինչեւ խոյրին ու թագին գերազոյն աստիճանը բարձրացած են , եւ քեզ յոգնեցնելու չափ կըրանայիս ատոր օրինակներ յիշէ քեզի :

Ուշադրութիւն ըրէ՛ , Սանչո , որ եթէ առաքինութիւնը առաջնորդ առնես , եթէ ջանադիր ըլլաս առաքինի գործեր կատարելու , բնաւ նախանձելու չես անճոց որոնց նախաւայրերը իշխաններու մեծ ազնուականներն են եղած . որովհետեւ ազնուականութիւնը մարդ ժառանգութեամբ կը ստանայ : Բայց առաքինութիւնը մարդ իրմով ձեռք կը ձգէ , եւ առաքինութիւնը ինքնին կ'արժէ ինչ որ ազնուականութիւնը չի կրնար արժել :

Այս առաջին ըլլալով , եթէ՝ երբ կղզիիդ մէջ հաստատուիս՝ ազգականներէդ մէկը գայ քեզ տեսնելու , մի՛ վառտեր զանկա եւ մի՛ անարգեր . ընդհակառակն , պէտք է որ զայն հիւրընկալես , փայփայես , տօնախմբես : Այս կերպով լրացուցած պիտի ըլլաս քու պարտականութիւններդ հանդէպ երկնքին՝ որ չի սիրեր որ ոչ մէկը արհամարհէ ինչ որ ինքը ստեղծած է , եւ քու պարտականութիւններդ ալ հանդէպ բնութեան :

Եթէ կինդ հետդ տանիս (եւ պատշաճ չէ որ կառավարութեանց դուրսը գտնուողները երկայն ատեն անոնց իրենց կնոջը մնան) , հոգ տար զենիկա չէնքի չնորճի բերելու , բարակ-